

та реалізації. Ідея максимізації корисності, наявна у багатьох підходах, у поєднанні з принципом обмеженої раціональності та врахуванням поведінкового чинника процесу прийняття полі-

тичних рішень, дає змогу доволі широко розглянути процеси аналітичної роботи, формування та вибору альтернативи рішення, та, відповідно, його реалізації.

1. Беккер Г. С. Экономический анализ и человеческое поведение / Г. С. Беккер // THESIS. – М. : ИДГУ-ВШЭ, 1993. – Вып. 1. – С. 24–40.
2. Бруннер К. Представление о человеке и концепция социума: два подхода к пониманию общества / К. Бруннер // THESIS. – М. : ИДГУ-ВШЭ, 1993. – Вып. 3. – С. 51–72.
3. Менеджмент в организациях : Сокр. пер. с англ. 15-го изд. / Г. Саймон, Д. Смитбург, В. Томпсон ; [общ. ред. и вступ. сл. А. М. Емельянова и В. В. Петрова]. – М. : Экономика, 1995. – 335 с.
4. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / [пер. с англ. А. Н. Нестеренко ; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера]. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 190 с.
5. Саймон Г. А. А поведінка: Дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують а функції / Г. А. Саймон ; [пер. з англ. вид]. – Вид. переробл. і допов. числен. заув. авт. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.
6. Саймон Г. Науки об искусственном / Г. Саймон ; [пер. с англ. Э. Л. Напельбаума ; послесл. О. К. Тихомирова]. – М. : Мир, 1972. – 147 с.
7. Саймон Г. А. Рациональность как процесс и продукт мышления / Г. А. Саймон // THESIS. – М. : ИДГУ-ВШЭ, 1993. – Вып. 3. – С. 16–38.
8. Эрроу К. Дж. Возможности и пределы рынка как механизма распределения ресурсов / К. Дж. Эрроу // THESIS. – М. : ИДГУ-ВШЭ, 1993. – Вып. 2. – С. 53–68.
9. Augier M. Models of Herbert A. Simon / M. Augier // Perspectives on Science. – Cambridge : The MIT Press, 2000. – Winter, Vol. 8. – Issue 4. – P. 407–443.

M. Chabanna

THE ROLE OF H. A. SIMON'S IDEAS IN ESTABLISHING THE POLITICAL DECISION MAKING THEORY

The article examines the effect of H. A. Simon's "bounded rationality" model on the political decision making theory.

Keywords: *political decision, political decision making theory, "bounded rationality" model, management evaluation.*

УДК 001.891.3+303.01+321

Рибій О. В.

ОСНОВНІ ФАКТОРИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА МОДЕЛІ ПРОЦЕСІВ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ЗМІНИ

У статті розглянуто підходи до вивчення проблеми інституціональної зміни, яка залишається одним із найменш розроблених аспектів інституціональних теорій. Аналіз моделей інституціональної зміни та низки методологічних принципів, що використовуються різними неоінституційними підходами до вивчення інституціональної динаміки, дав змогу виявити оптимальні критерії та параметри, які варто враховувати під час аналізу трансформацій політичних інститутів.

Ключові слова: *політичний інститут, інституціональні теорії, інституціональний розвиток, моделі інституціональної зміни.*

Питання інституціональних трансформацій відіграє важливу роль у наукових розвідках щодо інститутів, адже виявлення суті та механізму інституціональних змін прокладає шлях, зокрема, для подальших ефективних досліджень у сфері державного будівництва. Попри це, інституціональні теорії демонструють недооцінку проблеми інституціонального розвитку, яка, окрім того, постає щоразу в суперечливих аспектах [1; 4].

Однією з перешкод для побудови чіткої та послідовної теорії інституціональних трансформацій є брак відповідної мікромоделі політичної дії, що описує механізм, за допомогою якого різноманітні обмеження впливають на раціональну і творчу активність політичних акторів [2, 6]. Як наслідок, виникає проблема функціонального трактування інституціональних змін, коли потреба в інститутах обґрунтована повною мірою,

однак питання, чому і як згадана потреба задовольняється, залишається відкритим [2, 6; 5].

Різноплановість і суперечливість підходів до розуміння інституціональних трансформацій пояснюється, поміж іншого, органічною вкоріненістю в природі «інституту» двох антагонічних складових: *структури* та *дії*. Схильність до надання переваги одній з них генерує поле для розгортання протилежних (і, відповідно, доволі однобічних) поглядів на сутність інституціональних змін. Тому однією з ключових проблем розуміння політики стає осягнення та концептуалізація діалектичних відносин між «механізмами стійкості» в суспільстві та акторами, каталізаторами змін і трансформацій [9, 565].

Характерно, що політичні інститути як державний інструмент забезпечення стабільності – не тільки «функціональна необхідність», як твердять ранні інституціоналісти. Роль сили та статусу у виникненні та еволюції інститутів вказує на те, що держава базується не тільки на захисті прав та забезпеченні перманентних функцій, а й на принципі влади, яка виходить від посадових осіб. Відповідно, існують так звані неекономічні «ринки» для сили і статусу, результат торгів на яких істотно впливає на інституціональну генезу та еволюцію [15, 15]. Таким чином, у процесах інституціонального розвитку не останню роль відіграє особистісний вимір сталого інституціонального утворення (мікрорівень), коли окремі актори згідно з власними цілями та відповідно до власних способів діяльності здатні наповнити сенс інститутів особливим змістом.

Якщо динаміка організаційних структур до певної міри «вимушена», адже є засобом для виживання, пристосування до зовнішніх мінливих умов, то серед її причин також може бути адаптація до особистісних якостей політичного актора, що провадить політику в такій структурі. Крім того, причини, що вказують на потребу модернізації інституту, не завжди є мотивом для цілеспрямованої дії. Підтримати мотивацію до такої дії можуть особистісні вибори, основані на бажанні посадовців.

У контексті вищезазначеного також важливо розрізнати «моторну» діяльність, або «посадові ролі» (голосування, депутатські запити тощо) та «ментальну» діяльність, преференційовані, обрані політичними акторами ролі. Перші – чітко визначені та інституційно оформлені повторюваними практиками, другі – навпаки, неконтрольовані з боку формальних обмежень, оформлені рольовими уподобаннями та позначають ті повноваження посадовця, які *можуть*, але не обов'язково *мають* бути реалізованими [12, 1249].

Якщо звернутися до інституціональних теорій, то в їхньому контексті інституціональні трансформації розглядаються з огляду на окремі специфічні аспекти функціонування інституціонального середовища. Відповідно до нормативної інституціональної теорії Дж. Марча та Дж. Олсена, інститути є соціально сконструйованими об'єктами, а природа їхнього виникнення – ендегенна [7, 4; 8]. Зважаючи на те, що інституціональна зміна має ґрунтуватися на нормативних (заснованих на нормах та цінностях) критеріях, за інститутами закріпленій обов'язок реагувати на розбіжності між ідеями, призначенням, що були закладені в їхню основу, та практичними втіленнями таких ідей: зміна установленого уявлення, стандарту сприйняття певної організаційної форми невідворотно вносить корективи в її сутність і потребує відповідного інституціонального реагування.

Наприклад, корупція, зловживання владою тощо, вкорінені і вплетені в мережу недосконалих інституціональних взаємодій, можуть запламувати факт самого існування певного інституту, отже, виникає потреба в його трансформації (зміни гасел, задекларованих ідей) та, зрештою, «очищенні» [9, 569]. В контексті цього постає логічне питання, до якої межі має зайти ціннісна трансформація, зміна внутрішньої логіки певного інституту, щоб він не втратив свою першопочаткову сутність, не перетворився на цілком нову сутність, новий інститут.

Вирішення такого питання, власне, лежить у площині кореляції понять «інституція» та «інститут». Розуміння інтегративної сутності «інституту» дає можливість виявити той пласт, що потребує трансформації: «інституція» – цінність, закладена в основу інституту («жорстке ядро»), має залишатися фактично незмінною в той час, коли його зовнішній рівень – організаційна структура – виконує функцію адаптації та має бути змінною, гнучкою формою. Отже, звертаючись до зміни в нормативній перспективі, потрібно розглянути, по-перше, до якої міри інститути можуть змінитися, не втративши своєї базової цінності, а по-друге, в який момент трансформації починається формування цілком нового інституту, покликаного замінити вже неіснуючі або застарілі інституціональні утворення.

Економічно зорієнтована теорія раціонального вибору основним рушієм інституціональної динаміки визнає політичну волю та прагнення до максимізації корисності інститутів, а інституційну зміну розглядає як планований процес, результатом якого є продукт раунду певних виборів/рішень щодо структур і правил [9, 570; 13]. Ця теорія залишає за політичними акторами пра-

во прораховувати свої інтереси та діяти згідно з ними «у вакуумі» [12, 1240], що свідчить про недооцінку інституціонального контексту в економічних інституціональних моделях.

Для історичного інституціоналізму процеси інституціональної трансформації пов'язані перш за все не з інкрементальним розвитком, а з конфліктом усередині політичної системи. Така фаза біфуркації (за термінологією історичних інституціоналістів – «формативний період») сприяє утворенню нових або ж переформатуванню старих інститутів на базі колективних цінностей, які домінують на той момент. Часто такі новоутворені ціннісні системи перебувають у повному контрасті до вже існуючих, загрожують їхньому існуванню [9; 11], що є логічним: ключовою причиною кризи політичної системи є неефективність та застарілість її інституціональних одиниць. Характерно, що історичні інституціоналісти доволі лінійно тлумачать процес існування інститутів, штучно розмежовуючи фази їхнього розвитку. Пояснення потребують відхилення та парадокси, які неодмінно мають місце в задекларованому послідовному процесі від фази «тягlostі», стабільності інституту до періоду нового становлення, «формації».

Отже, можна твердити, що найкращим способом зрозуміти політичні інститути та їхню динаміку є виявлення інтеракцій між формальними правилами та мотивами, між обмеженнями, примусами інституціональних рамок та індивідуальними перевагами [12, 1243]. Такі мотиви та правила найповніше поєднані в інституціональних ролях, легальна або ж неформальна трансформація яких найяскравіше свідчить про потребу коригування її інституціонального середовища.

Що ж до сутності інституціональної зміни, то, за визначенням Д. Норта, вона складається з «додаткових поправок до комплексу правил, норм і забезпечення їхнього дотримання, що становлять інституціональну основу» [3, 107]. Джерелами таких змін у політиці неоінституціоналісти визнають зміну світобачення людей, яка відображається у зміні відносних цінностей та уподобань. Серед причин інституціональних змін також зазначають випадкові та непередбачувані обставини; технологічні інновації і демографічні зсуви, що призводять до зміни в цінах; стратегічні дії політичних акторів; своєрідний еволюційний механізм, що забезпечує появу та закріплення нових інститутів, які оптимально відповідають потребам історичного розвитку тощо [2, 6].

Власне, перешкодити запровадженню нових інститутів може зацікавленість держави у старих, звичних і, можливо, вигідних інститутах,

крім того, інституціональні зміни супроводжуються значними матеріальними затратами. Таким чином, за Д. Нортом, політичні інститути ніби «зіштовхують» суспільство в певне русло, яке доволі важко змінити. Як зазначає Д. Норт, не завжди найбільш ефективні інститути й організаційні параметри є обраними через «погану удачу» чи «закритість» від можливості бути обраними. Далі складається ситуація, коли такі «непродуктивні» інституціональні конфігурації протистоять подальшим змінам, бо дістають підтримку з боку групових інтересів, що мають повноваження в чинній системі інституціональних стримувань [15, 15].

Можна виділити дві антагоністичні концепції природи процесів інституціональної трансформації, що слугують вихідними засновками для мережі теорій інституціональної зміни. Концепція «дискретної природи» («discrete nature») визначає інституціональні трансформації як наслідковий, дискретний процес, що характеризується нормативними періодами (за аналогією до точок біфуркації у синергетиці) чи періодами запланованої зміни, які заміщують відповідно періоди інституціональної консолідації і стабільності та під час яких інституціональні утворення проявляють себе як динамічні, змінні та чутливі до впливу політичних сил [9, 572].

Концепція «поступового розвитку» («continuous nature») розглядає організаційну зміну як тривалий, безперервний, органічний процес [9, 573]. Інститути відповідають на нові запити середовища інкрементальною адаптацією, що проходить шляхом часткової зміни їхньої поведінки та поступового «навчання». Навчання інститутів, своєю чергою, проявляється через ендогенний («внутрішній») вибір, здійснюваний на основі зокрема аналізу успіхів та невдач інших інститутів, попередніх схем діяльності тощо.

Варто врахувати, що інституціональні трансформації можуть слугувати політичним силам, бути інструментом, запланованою стратегією нововстановленої ідеології, політичного режиму. Під час докорінної зміни розстановки політичних сил, чинний інституціональний порядок стає застарілим і невідповідним до поставлених новим керівництвом задач. Як наслідок, такі дискретні, наслідкові та одноразові інституціональні трансформації постійно виконують функцію відтворення певного рівня співвідношення між цінностями, притаманними панівному режиму, та іншими (передусім, суспільними) цінностями, артикульованими через інституціональні утворення держави [9, 573]. Так само, інститути можуть переживати трансформацію на рівні своєї організаційної структури та в рамках

незмінного політичного середовища, постаючи в такому разі еволюційними та адаптивними утвореннями.

Важливо зазначити, що будь-яка зміна одного інституту тягне за собою різної інтенсивності трансформації інших інституціональних утворень, які перебувають із ним у взаємодії. Навряд чи слід розглядати серії трансформацій як унікальні та ізольовані явища, оскільки вони спричиняються головним чином суперечностями і недосконалими схемами взаємодій у всій політичній системі. Отже, можна говорити, що головним завданням таких змін є встановлення нового порядку – нової інституціональної рівноваги [9, 574].

Зважаючи на природу процесів інституціональної трансформації (дискретну та поступову) та її вихідну точку, рушії (внутрішні потреби або вимоги зовнішнього середовища), можна виділити декілька моделей інституціональної зміни [9, 576], що їх наведено нижче.

Таблиця. Моделі інституціональної зміни

Рушії інституціональної зміни	Природа процесів інституціональної трансформації	
	Поступова	Дискретна
<i>Зовнішні</i>	Модель непередбачуваної/випадкової зміни (Contingent model)	Модель руйнівної зміни (Disruptive model)
<i>Внутрішні</i>	Модель органічної зміни (Organic model)	Модель запланованої зміни (Enacting model)

Моделлю непередбачуваної зміни, яка передбачає цілеспрямоване реагування інститутів на раптові зміни в зовнішньому інституціональному середовищі, послуговується переважно соціологічна теорія організацій. Оскільки кожен окремих інститут потребує гармонійних відносин із оточенням, трансформації проходять взаємопов'язано та спричиняють так званий ефект зараження: зміна одних організаційних утворень зумовлює зміну інших. Зазначена модель, аргументи якої використовує соціологічний інституціоналізм, наголошує на тому, що у випадку змін інституціонального середовища низці певних організаційних структур надається перевага в результаті свідомого та активного вибору політичних еліт, а не в процесі «випадкового порятунку».

Модель органічної зміни ґрунтується на твердженні, що інститути контролюють певну част-

ку ресурсів, отже, мають власний запас легітимності та автономії. Так само вони зацікавлені в посиленні своєї влади та «збільшенні території», що досягається через стимульовану внутрішніми мотивами постійну та поступову модернізацію організаційної структури. Така інкрементальна модель відповідає логіці нормативної інституціональної теорії, яка поміщає джерела зміни в ціннісний пласт та обстоює здатність інститутів до самоусвідомлення потреби адаптації. Так само вона відповідає й постулатам «старого» інституціоналізму, який розглядає політичні макроінститути як такі, що покликані генерувати мир та захисні спільноти [10, 108]. Розроблена ранніми інституціоналістами, зокрема Г. Шмоллером, «сходинкова теорія» інкрементальних трансформацій послуговується аналогічними до моделі органічної зміни твердженнями та якнайкраще відповідає розглянутій «стабілізаційній» природі політичних інститутів.

Модель руйнівної зміни розглядає інституціональну зміну як результат потреби інститутів адаптуватися до деструктивних змінних зовнішніх факторів, як емпіричних, економічних, так і більш ідеологічних. Дійсно, окрім традиційних та найбільш поширених джерел змін трапляються війни, революції, завоювання та стихійні лиха – різкі зміни, під якими можна розуміти докорінну зміну офіційних правил [3, 115]. Така модель покладена в основу історичного інституціоналізму та увібрала в себе всі зазначені вище недоліки цього підходу до інституціональних трансформацій.

Модель запланованої зміни фокусує увагу на процесах, через які організації намагаються посилити свій контроль над інституціональним середовищем, особливо в період його стрімкої і непередбачуваної зміни. Характерно, що інститути радше схильні набути вищого профілю і контролювати стратегію нового інституціонального дизайну, ніж відповідати на зміни середовища простим пристосуванням. Відповідно, від інституціональних утворень ця модель вимагає високого ступеня гнучкості та потенціалу до домінування в інституціональному середовищі, характеристики сильного політичного гравця. Модель відповідає вихідним положенням теорії раціонального вибору, адже поміщає мотивацію інститутів до структурних змін у внутрішньо обрхованій перспективі максимізації інституціональної корисності.

Варто зазначити і про можливу переконфігурацію таблиці моделей інституціональної зміни з огляду на сутність трансформацій [9]. Так,

протилежні моделі органічної зміни і руйнівної зміни однаково базуються на цінностях, натомість моделі випадкової та запланованої змін беруть за вихідний мотив інституціональних трансформацій раціональні калькуляції та стратегії.

Як висновок, у справі виявлення рушіїв та природи процесів інституціональної трансформації необхідно зважати на інституціональний пласт, який зазнає часткової зміни – ціннісний

або ж організаційний. Більш того, логічнішою видається дифузія зазначених концепцій та моделей інституціональної зміни: поділ життєвого циклу інститутів як на періоди стабільності, що передбачають поступову, часом незначну і непомітну еволюцію та коригування своєї організаційної структури згідно з вимогами середовища, так і на нормативні, динамічні періоди глибоких трансформацій, притаманні кризовим, «шоковим» умовам.

1. Головинов О. Основные направления институциональных преобразований в современных условиях / О. Н. Головинов // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2005. – Вып. 89–1. – С. 127–131.
2. Нечаев В. Когнитивные революции и институциональные изменения / В. Д. Нечаев // Полис. – 2002. – № 5. – С. 6–20.
3. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт; [пер. с англ. А. Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера]. – М.: Фонд экономической книги Начала, 1997. – 180 с.
4. Олейник А. Институциональная экономика: институциональные рамки неоклассики / А. Олейник // Вопросы экономики. – 1999. – № 1. – С. 132–148.
5. Шабанова М. О некоторых преимуществах интеграции экономического и социологического анализа институциональных изменений / М. А. Шабанова // Экономическая социология. – 2006. – Т. 7. – № 4. – С. 11–26.
6. Blondel J. About institutions, mainly, but not exclusively, political / J. Blondel // The Oxford Handbook of Political Institutions. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – P. 716–730.
7. March J., Olsen J. Elaborating the «New Institutionalism» / J. March, J. Olsen // The Oxford Handbook of Political Institutions. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – P. 3–22.
8. March J., Olsen J. Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics / J. March, J. Olsen. – N. Y.: Free Press, 1989. – 227 p.
9. Peters B. G., Pierre J. Institutions and time: Problems of conceptualization and explanation / B. G. Peters, J. Pierre // Journal of Public Administration Research and Theory. – Oct. 1998. – Vol. 8. – No 4. – P. 565–583.
10. Peukert H. Bringing Old and New Institutional Economics: Gustav Schmoller and Douglass C. North, Seen with Old-institutionalists' Eyes / H. Peukert // European Journal of Law and Economics. – Mar. 2001. – Vol. 11. – No 2. – P. 93–98.
11. Sanders E. Historical Institutionalism / E. Sanders // The Oxford Handbook of Political Institutions. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – P. 39–55.
12. Searing D. Roles, Rules, and Rationality in the New Institutionalism / D. Searing // The American Political Science Review. – Dec. 1991. – Vol. 85. – No 4. – P. 1239–1260.
13. Shepsle K. Rational Choice Institutionalism / K. Shepsle // The Oxford Handbook of Political Institutions. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – P. 23–38.
14. Streeck W. Rejoinder: on terminology, functionalism, (historical) institutionalism and liberalization / W. Streeck // Socio-Economic Review. – 2005. – No 3. – P. 577–587.
15. Zafirovski M. Economic and Sociological Approaches to Institutions: Economy, Society and Law / M. Zafirovski // European Journal of Law and Economics. – Jul. 2000. – Vol. 10. – No 1. – P. 7–30.

O. Rybiy

MAJOR DRIVERS OF INSTITUTIONAL DEVELOPMENT AND MODELS OF INSTITUTIONAL CHANGE

The article discusses concepts of institutional change which remains one of the least developed aspects of institutional theories. Analysis of models of institutional change and neoinstitutional methodological approaches to institutional dynamics allows to find out basic criteria to be taken into account in the analysis of political institution's transformations.

Keywords: *political institution, institutional theories, institutional development, models of institutional change.*